

Олесь Лісничук

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУБ'ЄКТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ: ДИСКУРСІЙНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті розглядається проблема визначення суб'єкта національних інтересів України. Обґрунтовується думка, що від визначення суб'єкта в дискурсі залежить тематичне структурування останнього.

Ключові слова: національні інтереси, дискурс, тематичне структурування

*Oles Lisnychuk **The Problem of Identifying the Subject of Ukraine's National Interests: Discursive Interpretation.** The problem to define the subject of national interests of Ukraine is regarded in this article. Substantiates the view that the definition of the subject in the discourse of national interests depends thematic structuring of the latter.*

Key words: national interests, discourse, thematic structuring

У післямайданні роки в українській політиці знецінювалися не лише такі якості, як послідовність чи прогнозованість, але й було завдано нищівного удару уявленням про можливості її раціональності. Будь-які ідеали, ідеї, орієнтири, програми, що продукуються політичним класом для пропозицій суспільству, викликали з боку останнього зростаючий скепсис. У цьому вакуумі залишалося зовсім небагато елементів політичної комунікації, які б зберігали

позитивне навантаження. Одним із головних серед них стали національні інтереси України, навколо яких, щоправда, теж вже тривалий час підтримується жорстка полеміка, здатна впливати на сприйняття соціумом не лише учасників, але й предмета дебатування.

Для політика термін «інтерес» є дуже зобов'язуючим і, фактично, невід'ємним для практичного риторичного вживання. Політик у публічній мові всіляко прагне підкреслити емансипацію від свого власного, приватного інтересу і показати свою відданість інтересам ширшого загалу; інтересам, в яких його егоїстичні мотивації розчинятимуться; інтересам, які би виправдовували, легітимізували та навіть освячували його рішення, дії та вчинки. Політик прагне демонструвати свою відданість і служіння таким інтересам.

Існує й інший бік політичного вживання терміна «інтерес» – у публічних політичних дискусіях, викривальній риторичній, в агональній складовій комунікаційних стратегій. Інтерес інших політичних акторів стає предметом критики, викриття «істинних мотивів» діяльності опонентів, обґрунтування помилковості, неадекватності, шкідливості ідей та дій конкурентів у боротьбі за владу.

Переважно це відбувається саме через протиставлення деяких «вищих інтересів», яких потрібно дотримуватися і які й мають реалізуватися для певного «спільного блага», з одного боку, та інтересів часткових (приватних, групових, кланових, вузькопартійних), статусно нижчих, низько легітимних – з іншого.

У політичному дискурсі сучасної України найбільш усталеним варіантом таких «вищих інтересів» є «національні інтереси України» (надалі замість цієї конструкції задля економії текстового простору вживатимемо аббревіатуру НІУ).

Важливість і «високопоставленність» НІУ як чинника української політики наразі ніким особливо не оскаржується. Навіть коли оголошуються тези, в яких висловлюються сумніви стосовно того, що НІУ є задіяними у внутрішньому політичному процесі чи у міжнародних відносинах, то й тоді і в такий спосіб постулюється визнання НІУ як життєвонеобхідного елементу політичного

життя нашої країни [1, 2, 3, 4]. Те саме можна сказати і про бурхливі дебати, скажімо, стосовно «зради» НІУ.

Утвердження подібного високого статусу НІУ означає фактичне визнання рівняння між окремішністю буття України (незалежність, самостійність, суверенність, «проект Україна», «Україна – не Росія» тощо) і наявністю НІУ. При цьому десь далеко «за дужками» залишаються проблеми, скажімо, їхньої генези, структурування чи динаміки. Домінуючим що в політиці, що в медіа, що в політичних дослідженнях є своєрідний метафізичний погляд на НІУ, де вони сприймаються як даність, стосовно якої не з'ясовано, як вона виникла, завдяки чому має саме такі конфігурації в поточний момент, чи може і як саме може змінюватися. НІУ постають як певний вже готовий інструмент, атрибут, стандарт, канон, беззаперечний орієнтир, вища правда, мірило професійності, моральний кодекс, «керівна і спрямовуюча сила» для українських політиків та політик. Стисліше формулюючи, НІУ є і ними обов'язково треба керуватися.

Така іманентизація НІУ як чинника української політики однією із головних причин має дефіцит практик рефлексії над питаннями інвайроментального характеру, де б проблематизувалися питання позиціонування НІУ в структурі. Наприклад, не уникалося б питання *доцільності* наявності чи реалізації НІУ. Наразі в чинному дискусійному просторі подібні формулювання видають ледь не блюзнірством. Однак варто згадати, що є й альтернативні НІУ бачення механізмів просування до макросуспільного блага. Найближчий приклад – інтереси класові. Ще зовсім недавно в категоріях історичного часу Україна потрапляла в зону традиції постулювання їхнього примату над усіма іншими. З іншого боку, на ролі, подібні тим, які сьогодні бачаться за НІУ, могли б претендувати за певних обставин «українська національна ідея» чи, скажімо, «національні цінності (України/українського народу/громадян України» тощо). Не варто забувати і про «державні інтереси», «інтереси суспільства», «інтереси українського народу/народу України», що з першого погляду видаються близькими до НІУ. А є ще, наприклад, «християнські цінності» чи «загальнолюдські цінності»,

або й контроверсійні поняття на кшталт «душі народу», «ментальності», «споконвічних традицій» тощо.

Згадані приклади не покликані особливо наголошувати на принциповій релятивності НІУ як вищого, легітимізованого на рівні політичної свідомості, регулятора політичної діяльності. Йдеться, зрештою, не тільки про конкурентні «національним інтересам» моделі цілепокладання, а про можливість, а також і важливість та необхідність постановки питань, які видаються на перший погляд занадто затеоретизованими, а може, й схоластичними. Це питання про онтологічні засади НІУ як саме «національних інтересів України», а не універсальної конструкції «національні інтереси», яка «за визначенням» має супроводжувати сучасну суверенну державність. «Основи буття» НІУ тісно пов'язані з онтологією незалежності України. Остання є одним із стрижневих елементів досить активних уже тривалий період дискусій про «проект «Україна».

Актуальним завданням залишаються не лише і не стільки вправи щодо формулювання НІУ, скільки щодо формування розуміння, консенсусних підходів до того, що, власне, таке НІУ, як вони «можуть бути». Сформувавши певний бекграунд для спільного розуміння цього питання, можна буде успішніше і послідовніше знаходити відповіді на питання як, для чого, з яким результатом «відбуваються» НІУ, дискутувати про їхній загальний зміст та конкретні значення, оцінювати політичні феномени, дії, рішення з приводу їхньої відповідності/невідповідності НІУ. Таким чином, могла би виникнути своєрідна стартова методологічна платформа для продуктивніших від існуючих дискусій з приводу НІУ ну і, власне, для структурування особливого елемента політичної дійсності, який би міг бути позначеним поняттям «політика НІУ». Інакше всі дискусії будуть й далі заплітатися в гордієві вузли смислів та значень у безперервних боях інтерпретацій та інтерпретаторів.

У той же час, не варто мати особливих ілюзій щодо реальної можливості досягти відчутного прогресу в методологічній визначеності та послідовності підходів до розуміння НІУ. Є декілька вагомих причин, які якщо не унеможливають, то

суттєво ускладнюють ці завдання. В першу чергу, звернемо увагу на те, що основними учасниками дискусій про НІУ є політики. Представники українського політичного класу є і найбільш ініціативними та активними публічними інтерпретаторами, і найбільш резонансними у масових комунікаціях та масовій свідомості, і, власне, найбільш дотичними до прийняття рішень та дій, що можуть потрапляти в смисловий простір НІУ. Від цієї категорії диспутантів вимагати методологічної стрункості наївно. Для вітчизняного політикуму проблемним є і послідовність у межах декларованих ними чи репрезентованих (в тих чи інших виявах) ідеологій. За великим рахунком, категоричність суджень і, в той же час, їхня здебільшого поверховість, високий рівень суб'єктивізму та формалізму, претензії на пряму ючу до універсальної компетентність є однією із важливих корпоративних ознак політиків як професійної групи.

Комунікація стосовно онтологічних засад НІУ в принципі можлива із дорученням представників політикуму, але, більшою мірою, для ідентифікації репрезентованих ними ідеологій, гегемоністських установок. Інститууюча дискусія з такої проблеми можлива передусім в науковому та експертному середовищах. Однак не має гарантій, що її результати можуть бути відносно оперативно репрезентативно залучені в дискурс політиків та медіа, утвердитися там і стати однією із важливих конструкцій для дискурсу НІУ.

Разом з тим, це не означає, що така дискусія приречена в принципі. Сама постановка питання про основи бутевості НІУ як окремого феномену, як питання проблемного вже тією чи іншою мірою оскаржує традиційну платформу інтерпретаційних практик НІУ і має свій інноваційний потенціал.

Місце теми суб'єкта в дискурсі національних інтересів

На наш погляд, одним із провідних напрямів деметафізації та десакралізації (а також і демістифікації) НІУ, визначення їхнього онтологічного статусу може бути проблематизація теми їхньої суб'єктності. Фактично це означає спробу визначення їхніх артикуляторів, носіїв та реалізаторів НІУ.

Проблема суб'єктності в дискурсі НІУ має кілька вимірів. Умовними центрами, навколо яких вони розгортаються, з одного боку, є група питань, що намагаються вказати на те, хто, власне, має бути тим суб'єктом, якому приписується володіння інтересами подібного формату і чому саме він, а не хтось інший. З іншого боку, це питання прикладні – хто саме, внаслідок чого, з яким результатом реалізує (чи не реалізує) НІУ. Таким чином, власне, і задається простір, в якому може ідентифіковуватися суб'єкт НІУ.

Проблема суб'єкта важлива не лише для прояснення онтологічних аспектів чи структурної будови дискурсу НІУ. Від визначення суб'єкта, що реально виконує відповідні функції чи є таким лише потенційно, значною мірою залежить тематичне наповнення дискурсу НІУ. Ключові процедури визначення контенту НІУ – їхня артикуляція та агрегація – не можуть не залежати безпосередньо від того, хто їх здійснює. Якщо ведемо мову про дискусійну природу НІУ, то мусимо визнати ще і залежність від того, хто не може здійснювати ці процедури. Тобто, зважаючи, що претендують на свою участь у дискурсі НІУ практично всі актори, здатні викликати хоч мінімальний інформаційний резонанс, особливої важливості набуває проблема відмежування тих, хто справді здатен своїми мовленевими актами, артикуляційними практиками, безпосередніми діями вплинути на структуру значень НІУ, від загального потоку інтерпретаційних прагнень в царині НІУ.

Разом з тим, такі завдання не можуть бути вирішені через застосування суто формальних чинників. Поміж іншим, подібні тенденції неодноразово мали місце в українській політичній практиці. Наприклад, це знайшло свого часу втілення в кількох епізодах боротьби за повноваження у сфері зовнішньої політики [5, 6, 7, 8].

В останній період дії первинних положень Конституції (до початку 2006 р.) протиборство мало здебільшого закритий, непублічний, внутрішньокорпоративний характер. Головними його контрагентами виступали «профільний» елемент в структурі уряду – Міністерство закордонних справ та апарат Президента. Для цих суперечок існувала формально-юридична підстава: за Президентом закріплювалася особлива роль у реалізації зовнішньої політики

України, а МЗС претендувало на свою роль «за визначенням». Після реструктуризації системи владних повноважень за наслідками конституційної реформи від 8 грудня 2004 р. головними сторонами протистояння стали вже Президент та МЗС, з одного боку, і Прем'єр-міністр та уряд, з іншого. З одного боку, останнє було викликане закріпленням за Президентом права представляти Україну в міжнародних відносинах та здійснювати керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави (ст.106, п.3) на тлі суттєвого обмеження попередніх повноважень в інших сферах. Зовнішня та безпекова політики стали своєрідним плацдармом для В. Юценка і орієнтованої на нього частини політичного класу в боротьбі за політичне самоствердження. Зокрема, така ситуація дала підстави йому та його політичним союзникам претендувати на визначальну і навіть ексклюзивну роль у політиці НІУ. На наш погляд, найбільш активне звертання В. Юценка в період його президенства до категорії НІУ у своїй мовній активності стало не тільки виявом його «ідеологічних» ідентитетів, але й цілком інструментальним підходом до використання своїх повноважень як Президента в конкурентному політичному середовищі.

Одним із результатів цих далеко не безконфліктних пошуків «відповідальних» за зовнішню політику та встановлення між ними субординації стало формальне визначення тих, хто має право висловлювати офіційну позицію України та застосування інституту директив Президента для офіційних зовнішньополітичних переговорів від імені України. Втім, згадані директиви попри їхню, за семантикою, імперативність у політичному дискурсі виявилися втіленням різнопланових колізій. Цей документ може сприйматися як зафіксоване тлумачення одним із головних учасників політичного процесу – Президентом – НІУ щодо певної конкретної переговорної ситуації. При цьому, в своєму традиційному застосуванні він має не публічний характер і охороняється грифом «таємно», що здатне викликати питання про демократичність, «прозорість» і «відкритість» зовнішньополітичної позиції автора директив. Звісно, можна припустити, що ця вихідна умова є важливою з огляду на тактику ведення переговорного діалогу

задля досягнення в ньому максимально сприятливих для української сторони результатів. Однак, як показав досвід використання в політичній комунікації цього інструменту, практика є дещо іншою. Зокрема, набула поширення публічна критика з боку сторони автора директив з приводу їх порушень чи невиконань. Таємний характер документа відкривав широкі простори для спекулятивних інтерпретацій і відвертих маніпуляцій – «широка публіка», до якої зверталися сторони обговорення «дотримування» цих директив не має змоги робити самостійні оцінки, оскільки не може бути ознайомленою зі змістом документа. Не виправляла, в принципі, ситуацію і практика вибіркового оприлюднення затверджених Президентом директив. Замість декларації відкритості позиції, такі випадки у вітчизняному політичному дискурсі набувають інших значень – розцінюються як «вкидання» чи організовані «витоки» інформації для атаки на позиції опонентів. Наприклад, схожим чином розгорталася ситуація навколо «директивного забезпечення» українсько-російських «газових» переговорів кінця 2008 – початку 2009 рр. (Див., наприклад: [9].)

Хоча в межах дискурсу НІУ впливовим є твердження, яке передбачає, що офіційна позиція в сфері зовнішньої політики України має ґрунтуватися на основі НІУ, зрозуміло, що реальна ситуація дуже далека від таких однозначних залежностей. Тобто, ідентифіковані за допомогою формальних чинників (також за допомогою юридичного дискурсу) суб'єкти висловлення офіційної зовнішньополітичної позиції не здатні це робити відповідно до якогось нормативного кодексу НІУ. І не лише тому, що останнього не існує і його появу та функціональність важко уявити. Але й внаслідок дії цілої низки системних факторів, притаманних українському політичному процесу та його учасникам – вкрай низької культури дотримання Конституції та законодавства; тяжіння до закритості, непублічності прийняття рішень, а також до використання інформаційного простору для маніпулятивних впливів на громадську думку та масову свідомість, примату вузькогрупових інтересів та пріоритетів тощо. Якщо зважати на ці чинники, то важко стверджувати можливість однозначного виконання виняткової суб'єктної ролі певною

особою, що обіймає вищу державну посаду, державною установою чи навіть державним апаратом у цілому, хоча при цьому і блокувалися б претензії на суб'єктність щодо НІУ з боку різного роду «статистів». Однак у такому разі ми отримаємо дуже умовний і, цілком ймовірно, досить спотворений образ суб'єкта НІУ – того, хто здатен і може реалізовувати політику відповідної масштабності.

Зрештою, проблема суб'єктності НІУ виходить на більш об'ємну і багатогранну проблему – проблему суб'єктності в українській політиці (а та, в свою чергу, на проблему суб'єкта політики як такого).

Наразі в політичному дискурсі України ідентифікується ціла низка претендентів на реалізацію політичної суб'єктності – лідери, партії, «політичні сили», електорат, народ, клани, держава, бюрократичний апарат, олігархи, групи за інтересами, політико-фінансові групи, структури громадянського суспільства, громадська думка тощо. Практично кожен із них може розглядатися і як претендент на вияв суб'єктності щодо НІУ. При цьому варто зважати на те, що не може бути прямого ототожнення тієї чи іншої категорії політичних акторів із суб'єктом НІУ. Якщо би така роль затвердилася лише за кимось одним із названих чи неназваних учасників вітчизняного політичного процесу, то це би означало наявність в країні дуже жорсткого авторитарного правління. Це, звісно, не стосується таких категорій домінантів на політичну суб'єктність, як «структури громадянського суспільства» чи «громадська думка», які і не претендують саме на такі ролі і не здатні відігравати їх загалом. Більше того, хоча в українському політичному дискурсі доволі активно оперують цими категоріями, для них важко віднайти денотативні відповідники. Зрештою, не чужою є проблема і для ряду інших згаданих категорій політичних акторів – знаходяться підстави і стосовно не лише можливості визнання політичної суб'єктності, але правомірності використання таких понять, як «політична партія», «народ», «олігарх» тощо.

Однак очевидний претендент на роль суб'єкта НІУ – це «нація». Це, власне, впливає із самої їх етимології. Однак за перших же спроб творення синонімічного ряду стає помітною значна дистанція між конотаціями, які

викликають вживання НІУ, та тими, що виникають під час використання мовниками формул «інтереси нації» чи, тим більш, «інтереси української нації».

Саме навколо категорії «нація» спостерігається одна із найбільш гострих та безкомпромісних дискусій в українській політичній комунікації. При цьому складно говорити про особливу її результативність у сенсі творення загальних конвенцій для політикуму та соціуму. Навпаки, якщо мати на увазі процес закріплення значень, то більш доречно говорити про фрагментацію комунікаційного простру, його кластерізацію – вироблення в окремих його сегментах відносно стабільних і відтворюваних структур інтерпретації, які, втім, або ігноруються, або оскаржуються в інших. Відповідно, в політичній мові «нація» наразі не тільки не набула більш чи менш усталеної фіксації значень, які б поділялися більшістю учасників комунікації, але й підтримує, а часто й каталізує наростання розбіжностей між ними.

Дискурс НІУ не лише ідентифікує суб'єкта, інтерпретує коло проблем, пов'язаних із суб'єктністю, але й творить цього самого суб'єкта. Саме через означувальну комунікацію з приводу НІУ визначаються і ті, хто формулює, і ті хто реалізує, і ті, хто оцінює активність, що потрапляє в поле проблематики НІУ.

Дискурс не тільки і не стільки відображає пошуки суб'єкта НІУ – він, власне, сам його формулює. Недискурсійні ототожнення суб'єкта НІУ приречені на суб'єктивізм і волюнтаризм, а головне – не можна говорити про їхню продуктивність з огляду на завдання, які закріплюються за НІУ. Можна навіть категоричніше стверджувати, що поза дискурсом немає суб'єкта НІУ, немає ніяких сутностей, акторів, які би незалежно від дискурсу виявляли продуктивну активність щодо НІУ.

---

1. Чорновіл Т., Філенко В., Стецьків Т. Яку Україну ми отримали // Дзеркало тижня. – 2001.– 23 серпня.

2. Горбачов мав примітивне уявлення про Україну // <http://ua.glavred.info/archive/2009/10/09/151615-9.html>.

3. Поточний коментар // http://www.kostenko.unp-ua.org/articles/?action=show_full&part=0&id=20030702-1.

4. Заява Центрального Проводу Української Народної Партії у зв'язку з порушенням законності державними органами у сфері зовнішньої політики України // <http://unp.ua/ua/bodydeclarations/3323.htm>

5. Сушко О. Випробування Росією: старі граблі зовнішньої політики // Дзеркало тижня. – 2005. – 13–19 серпня.

6. Сушко О. Як уникнути паралічу зовнішньої політики України? // <http://www.pravda.com.ua/articles/4b1a9be956578>.

7. Сірук М. Директиви проти зухвалості. Чи знайдуть гілки влади консенсус у сфері зовнішньої політики? // День. – 2009. – 29 листопада.

8. Щербак Ю. Багатоголосся української зовнішньої політики: гармонія чи дисонанс? // День. – 2009. – 1 грудня.

9. Сергієнко І. «Газових директив» не було? // <http://ua.glavred.info/archive/2009/02/11/185709-3.html>.